

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SELÇUKLULAR VE OSMANLI DÖNEMİNDE MEDRESELERİN MALİ KAYNAKLARI
MADRASAHS' FINANCIAL REOURCES IN THE PERIOD OF GREAT SELJUKS,
ANATOLIAN SELJUKS AND OTTOMAN EMPIRE

Veli SIRIM*

Öz

Medreseler, gerek Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde gerekse Osmanlı Devleti döneminde en önemli ve teşkilatlı eğitim-öğretim kurumu olmuştur. Bağdat Nizâmiye Medresesi ile başlayan medreseler zinciri, Fatih tarafından 1470'te İstanbul'da kurulan Semaniye Medreseleri faaliyete geçinceye kadar, hem Selçuklular hem Osmanlı dönemi boyunca, gerek ilmiye mensuplarının yetiştirilmesi, gerekse devlet kadrolarına kalifiye eleman hazırlanması misyonunu üstlenmiştir. Medreseler, eğitim ve öğretimi parasız yapan eğitim kurumları olarak toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkan eşitliğini sağlayan bir misyon üstlenmiştir. Ele alınan dönemde medreselerin kurulması ve işleminde en önemli mali kaynak vakıflar olmuştur. Medreseler, kurulan vakıflar sayesinde tüm ihtiyaçlarını ve giderlerini karşılamıştır.

Medreselerin asıl gelir kaynağı vakıflar olmakla birlikte, ihtiyaç duyulması halinde devlet hazinesinden yardım yapılmış, bazen de sultanlar bizzat para desteği sağlamışlardır. Devletin ve devlet erkanının yanı sıra zengin kişilerin sağladığı yardımlar da medreselerin mali kaynakları arasında yer almıştır. Bu makalede Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti döneminde medreselerin eğitim faaliyetlerini gerçekleştirirken ihtiyaç duyduğu mali kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Medreseler, Mali Kaynaklar, Selçuklular, Osmanlılar. Vakıflar, Devlet Hazinesi, Eğitim.

Abstract

Madrasahs were the most important and organizational structure for education and training during not only the period of Great Seljuk and Anatolian Seljuks but also Ottoman Empire. Baghdad Nizamiye Madrasah, where prior to the beginning of madrasahs, undertook the mission of not only the training of the members of scientific but also the education of qualified staffs to state cadres during the period of Seljuks and Ottomans, at till the operation of Semaniye Madrasah where built by Fatih in Istanbul in 1470. Madrasahs, as educational institutions where engaged in education and training in free charge, also took on the mission of providing the social justice in society and the equality of oppurtunities and possibilities between members. Foundations has been the most significant financial resources for the establishment and processing of madrasahs in the related periods. Madrasahs, through established foundations, have met all the their requirements and costs.

Though foundations were the principal resources of income for madrasahs, madrasahs have been funded by puplic purse in the case of needs, also sometimes sultans themselves have provided financial supports. The assistance given by rich people were also among the financial resources of madrasahs as well as states and state's officials. This article especially focused on the required financial resources while performing of the educational activities of madrasahs in the period of Great Seljuks, Anatonilan Seljuks and Ottoman Empire.

Keywords: Madrasahs, Financial Resources, Seljuks, Ottomans, Foundations, Puplic Purse.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Arapça “de-ra-se” kökünden türetilen medrese kelimesi, ders gösterilen ve talebinin içinde oturup ders okuduğu yer anlamına gelir (Şemsüddin Sami, 1317: 1313). İslamın doğuşunun ardından cami ve mescidlerin yanında dini eğitimin yapıldığı birer merkez olarak tesis edilen medrese, sadece İslam medeniyeti açısından değil, dünya medeniyeti açısından da önemli bir merhaleyi teşkil etmiş, medeniyet tarihinde sistematik şekil ve metotla öğretim yapan ilk kuruluş olarak kabul edilmiştir (Parmaksızoğlu, 1976: 370).

Medreselerin, cami ve mescidlerden ayrı örgün bir eğitim-öğretim kurumu olarak kendilerini göstermeleri IX. ve X. yüzyıllarda gerçekleşse de, aşağıda hakkında detaylı bilgi vereceğimiz ve kendisinden sonrakilere örneklik teşkil edecek en teşkilatlı ve ünlü medrese Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından Bağdat'ta tesis ettirilen Nizâmiye Medresesi olmuştur (Bilge, 1984: 42).

1. SELÇUKLULARDAN OSMANLILARA MEDRESELERİN GELİŞİM SEYRİ

Medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması X. yüzyılda Karahanlılar Devleti (840-1212) zamanına rastlamaktadır (Atçeken, 1998: 189). İslam tarihçileri medreselerin ilk kurucusu olarak Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk üzerinde dururlar. Ancak bundan önce de pek çok medrese yapılmıştır. Gazneliler Devleti (963-1187), Sultan Mahmut, Sultan Mesut, Sultan İbrahim ve halefleri birçok âlimi himaye ederek, idareleri altında bulunan şehirlere medreseler inşa ederek, birtakım ilmî faaliyetleri desteklemişlerdir.

Karahanlılar ve Gazneliler devrinde yapılan medreselerin Selçuklu devrinde inşa edilen medreselere bir ön hazırlık ve temel oluşturduğu söylenebilir. Ortaçağ'da Türklerin İslamiyeti kabulden sonra X. ve XI. yüzyıllarda Maverâünnehir kültür çevresinin binlerce âlim ortaya çıkarmış olduğunu görmekteyiz.

Horasan ve Maverâünnehir'in çeşitli bölgelerinde Fıkıh ve Hadis ile ilgili olarak, Gazneli Mahmud, Gazne'de kardeşi Nasır b. Sebüktegin Nişabur'da birer medrese inşa etmişlerdir, fakat bu medreseler uzun ömürlü olmamıştır (Baltacı, 1976: 5-6).

Medreselerin devlet eliyle kurulması ve bunun devletin bir görevi olarak anlaşılması (Turan, 1969: 243), öğretimin ücretsiz olması, medrese teşkilatının ayrıntılarına kadar tespiti hususu Selçukluların eseridir. Kaynaklara göre ilk Selçuklu Medresesi 1040 yılında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur (Akyüz, 1999: 39).

İlk Nizamiye medresesi de Nişabur'da kurulmuş ancak Nizamiye medreselerinin en meşhuru, 1064 yılında Sultan Alpaslan zamanında Dicle nehrini kenarında yapılmış; inşaatı iki sene sürmüş yüz bin dinar harcanmış, 1067 yılında muhteşem açılış yapılmıştır. Bu medresenin ilk müderrisi ise Ebu İshak Şirâzî (ö. 1083) idi (Çelebi, 1983: 114).

İbn Cübeyr, Bağdat'ta otuz kûsür medrese gördüğünü onların en güzel köşklerden bile muhteşem olduğunu, en muazzam ve ünlü olanın ise Nizâmü'l-Mülk'ün yaptırdığı Nizâmiye Medresesi olduğunu ifade etmiştir (Çelebi, 1983: 375).

Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri, medreseler için önemli dönüm noktası olmuştur. Dinî bakımdan Hanefî ve Şâfiî fıkıhlarını öğreten Bağdat Nizâmiyesi'nin yanı sıra, Nizâmü'l-Mülk daha sonra İsfahan, Basra, Musul, Merv, Belh ve Amul gibi şehirlere de kendi adı ile anılan medreseler tesis ettirdi (Unan, 1999: 150).

Nizamiye medreselerinin kuruluşu, İslam dünyasında “eğitimin devletin sorumluluğunda olmasının” başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bizzat devlet eliyle açılıp vakıflar kanalıyla beslenen eğitim ve öğretim müesseseleri, devletin gözetiminde olmak üzere, zaman içerisinde kendi geleneklerini oluşturmaya başlamışlardır (Unan, 1997: 375).

Bağdat Nizamiye Medreseleri özellikle gerek bina ve gerek kuruluş bakımında günümüz modern üniversite kampüs fikrinin uygulamaya geçirilmiş bir özellik taşıdığı söylenebilir. Çünkü öğrenciler, medresede öğretim yanında, yeme-içme, yatma, sosyal faaliyetler, kütüphane gibi hizmetleri de almaktaydılar (Çelebi, 1983: 301).

Selçuklu Medreselerinin önem kazanması ve yayılmasının sebeplerinin arasında Şiî Fatimîlere karşı Sünnî anlayışın gelişmesi ve güçlendirilmesi (Baltacı, 1976: 8) asla göz ardı edilemeyecek bir etken olmuştur. Zira Nizamiye medreselerinin amacı Sünnî Müslüman yetiştirmektir. O sıralarda oldukça kuvvetlenen Batınî propagandasına ve Mısır Fatimîlerinin bozgunculuklarına karşı koyabilmek en önemli etmendi (Hızlı, 1987: 276).

Bunun yanında ilmî gelişmeyi sağlamak ve alimlere maaş vererek devletin yanında tutmak da ana sebepler arasında zikredilir (Kazıcı, 1991: 231). Kaynaklarda geçtiğine göre Nizamülmülk, kurduğu medreselerde istihdam edilecek her memurun, hocanın, hoca yardımcısının ve hatta kapıcının kabul şartı olarak Şafiî ve Eş'arî olmasını şart koşmuştur (Talas, 2000: 48).

Diğer yandan bu medreseler aracılığıyla genişleyen devletin yönetimi için memur yetiştirme ihtiyacı

karşılanmıştır. Din adamı yetiştirme yoluyla İslamiyeti yeni benimsemiş Oğuz topluluklarının inançlarının pekiştirilmesi, yeni fethedilen ülkelerin manen de fethini sağlayabilmek için gerekli yetişmiş bireylerin yetiştirilmesi sağlanmıştır. Yeni ele geçirilen yerlerde halkın fethi içine sindirmeleri için aydınlatılması amaçlanmıştır. Ayrıca yoksul, zekî ve yetenekli öğrencilerin okutulması ve topluma kazandırılması gibi nedenlerle medreseler kurulmuş ve yayılmıştır (Kazıcı, 1995: 48). Elbette devlet adamlarının ilme ve ilim tahsiline verdikleri önemin de etkisi çok büyüktür (Akyüz, 2008: 40).

Bu medreselerin kurulmasına etki eden faktörlerden birisi de, yaygın eğitim için kullanılan mescid ve camilerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde yetersiz hale gelmesidir. Çünkü öğrenci sayısı giderek artmış, ders programları genişlemiş, artan İslamî ilimlerin belli bir sistem içinde verilmesine ihtiyaç duyulmuştu (Hızlı, 1987: 276).

Nizamiyeler için vakıflar kurulmuş, vakıflar mütevelliler tarafından idare edilmiştir. Medreselerin kontrolü ile sorumlu müderris ve müteveli heyeti devlet tarafından atanmıştır. Nizamiye vakıfları, bina yapmak, müderris ve talebelere maaş vermek; hadis, fıkıh, vaaz tasavvufu uğraşanlara infakta bulunmak, imam müezzin, hademe, yabancı, fakir ve ihtiyaç içinde bulunanlara yardım etmek gibi görevler üstlenmiştir.

Anadolu Selçukluları ve Beylikleri tamamen Büyük Selçuklu medreselerinden kaynaklı olarak kurulmuş ve yönetilmiştir (Sarıkaya, 1997: 24). Anadolu'da medreselerin yanına bir câmi, bazen hamam ve kütüphaneler yapılarak bir külliye oluşturulmuştur. Kayseri'de; Hunat Hatun, Sahabiye, Hacı Kılıç, Gevher Nesibe Darüşşifası, Konya'da; Karatay, Sırçalı, İnce Minareli, Altun Aba, Sivas'ta; Burûciye, Gök Medrese, Çifte Minareli, Erzurum'da; Çifte Minare, Yakutiye medreseleri gibi, pek çok eser vücuda getirilmiş ve halen ayaktaadır (Gül, 1997: 14-19).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müteakip padişahlar ve devlet adamları eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem verdiler. Devletin hızla genişleyen topraklarından başka öteki İslam ülkelerindeki ve özellikle kendilerden önceki Selçuklu ve Anadolu Selçuklularını örnek alarak benzeri özel medreseler açmaya başladılar. Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlı Devleti, siyasi bir kuruluş olarak ortaya çıkmasından itibaren medreselere sahip olmuş, hattâ uzun dönemler halinde medrese, genel anlamda Osmanlıların tek eğitim-öğretim kurumu olma özelliğini korumuştur (Yıldız, 2010: 127). Buna paralel olarak da Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren medreselerle devletin

idarî mekanizması arasında güçlü bir organik bağ teşekkül etmişti (Unan, 2004: 1).

Osmanlı medreseleri, nakli ilimlerde Şam-Mısır; akli ilimlerde Bağdat-Semer kant bölgelerinde yetişmiş ulemadan istifade etmiştir. Orhan Gazi, 1331'de İznik'te *İznik Orhaniyesi* adıyla da anılan Osmanlı'nın ilk medresesini (Baltacı, 1976: 15) inşa ettiğinde Kayseri ve Kahire'de tahsil görmüş olan Davûd-ı Kayseri'yi ilk müderris tayin etmişti.¹ Bu medresenin yanı sıra Orhan Bey, Bursa'nın fethinden sonra manastırdan çevrildiği için Manastır Medresesi olarak bilinen medreseyi kurmuş ve bu medrese için vakıflar tesis etmişti (İpşirli, 2003: 327).

Osmanlılar'da medreseler hem program hem de mimarî bakımından büyük bir gelişme gösterdiler. Bursa ve Edirne gibi aynı zamanda devlete başkentlik de etmiş olan şehirlerde, ileri gelen devlet erkânınca olduğu kadar bizzat sultanlar tarafından da medreseler kuruldu (Bilge, 1984: 5-8).

I. Bayezid Han Bursa'ya camiler ve medreseler inşa ederek bir ilim merkezi haline gelmesini sağladı. Bundan sonra birçok medrese kurulmuş ve Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmıştır. Osmanlıların ilk bir buçuk asır zarfında yaptıkları medreselerin derece itibariyle en mühimleri, İznik, Bursa ve Edirne medreseleri idi.

XIV. yüzyılın başından Fatih Sultan Mehmed devrinin başlangıcına kadar Bursa'da 25, Edirne'de 13, İznik'te 4 olmak üzere toplam 42 medresenin kurulduğu, aynı dönemde daha küçük şehirlerde ise 40 medresenin bulunduğu kayıtlarda yer alır (İhsanoğlu, 1999: 237).

Belirtilen şehirlerde mezkur dönem boyunca medrese sayısının artmasıyla medreseler arasında bir derecelenmeyi de ortaya çıkardı. Bu derecelenmeyle, medreseler arasında farkı da ortaya çıkarmış oldu. Örneğin, Osmanlı Devletinin ilk yıllarında İznik Medreseleri birinci sınıf olarak kendini gösterirken, Bursa'da yapılan Sultan Medresesi dolayısıyla bu medreseler ikinci sıraya gerilemiştir. Edirne başkent olduktan sonra da II. Murat zamanında 1447 tarihinde tamamlanan Üç Şerefeli Camiî yanındaki Büyük Medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanlı devleti sınırları dahilindeki medreselerin en üstünde yer almıştı (Uzunçarşılı, 1988: 2-3).

¹ Bu medresede görev alan diğer müderrisler için bkz. Unan, Fahri, "Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi," *Koşuk İlimler Jurnalı / Sosyal Bilimler Dergisi* (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek), Sayı 9 (2004)

Osmanlı Devleti'nde resmî bir müessese olarak medreselerin devlet nizamı içinde yer alması Fatih Sultan Mehmet'in kendi adıyla kurduğu "Fatih Medreseleri" ile başladı. İstanbul'un fethinden sonra medrese nizamına hız verildi. Fatih Sultan Mehmet şehirdeki kilise ve manastırları medrese haline getirdi. Fatih Medreseleri'nin kurulması Osmanlı medrese teşkilâtı için bir yenilik sayılır. Fatih Kanunnâmesi'nde "Sahn-ı Semân" diye adlandırılan medreselere Semâniye Medreseleri de denilmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fetheder etmez "Sahn-ı Seman" medreselerini tesis ettirmesi ve bunlar için geniş vakıflarda bulunmasından sonra devlet merkezi olduğu gibi ilim merkezi haline de gelen İstanbul'da, padişahlar başta olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları ve bazı saray mensupları tarafından pek çok medrese inşa edildi. Yalnız Mimar Sinan'ın baş mimarlığı sırasında İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı, altı tanesi Süleymaniye Medreseleri olmak üzere, 55'i bulmaktadır. XVII. asrın son çeyreği başında İstanbul'daki medrese sayısının 126'ya ulaştığı görülmektedir.

İlk Osmanlı medreselerinin öncelikle *devlete eleman yetiştirme misyonu*, fethin ardından İstanbul'da açılan medreselere de geçtiğini görmekteyiz. Yeni medreselerin açılmasında devletin sınırlarının genişlemesi ve yetişmiş elemana duyulan ihtiyacın artması, bilhassa teşvik edici bir âmil olmuştu. Bu bakımdan Fatih medreseleri, Osmanlı eğitim-öğretim tarihinde bir dönüm noktası sayılmıştır. Çünkü, tepede bu medreseler yer almak üzere, bütün Osmanlı medreseleri yeni bir teşkilatlanmaya ve tasnife tâbi tutulmuşlardır. Diğer yandan Fatih'in giriştiği yoğun fetih faaliyetleri, gerek Anadolu'da, gerekse Balkanlarda devlete yeni topraklar kazandırmış ve dolayısıyla buralarda istihdam edilmek üzere çok sayıda *kalifiye* elemana ihtiyaç hasıl olmuştu. Ayrıca buralarda yetişen, bir süre de olsa hizmet veren ve akademik hayatlarını ikmal ettikten sonra, bir bakıma bürokratik hizmet alanları olarak görülebilecek devlet kadrolarına geçen ilim adamlarının bu eğitim kurumlarına olabildiğince pozitif yaklaşımları tabiidir (Unan, 1999: 150).

Sultan Fatih'in medreseleri düzenlemesi, daha sonraki dönemler için örnek olmuş ve klasik Osmanlı medreselerinin düzeni olmuştur. Bu düzene göre medreseler (Atay, 1983: 85):

- . 20 Akçeli (Hâşiye-i Tecrid),
- . 30 Akçeli (Miftah),
- . 40 Akçeli,
- . 50 Akçeli (Hâriç),

. 50 Akçeli (Dâhil),

. Sahn,

. Kadı olunan medrese

olmak üzere, yedi kademeye ayrılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en ileri durumundaki müesseselerinden biri 1550-1557 yılları arasında kurulan "Süleymaniye Medresesi"dir. Özellikle ordunun, tabip, cerrah, mühendis ihtiyacını göz önünde tutan Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul'daki Süleymaniye Camii yanında bir Tıp Medresesi, Dârü's-Şifa, Riyâziyât (Matematik) öğrenimine mahsus dört medrese, bir Dârü'l-Hadis ve bir Tetimme tesis etmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 33).

Süleymaniye Medresesi İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerine kurulmuştu. Medreselerde haftada dört gün ders okutuluyordu. Her medresede talebelerin yatıp kalkması için hücre denen medrese odaları vardı. Talebelere günde iki defa yemek verilirdi. Süleymaniye Medreseleri yapıldıktan sonra Dâhil Medreselerini tamamlamış olan talebelere arzu edenler Sahn-ı Seman'a arzu edenler Sahn-ı Süleymaniye'ye devam ederlerdi. Süleymaniye medreseleri yapılıncaya kadar en yüksek müderrislik Sahn-ı Semân müderrisliği iken, Süleymaniye Medreseleri'nin inşâsından sonra müderrisler İbtidâ-i Altmışlı yani altmış akçe yevmiyeliden başlayarak Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-ı Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye ve müderrisliğin son kademesi olarak Dârü'l-Hadis-i Süleymaniye müderrisliğine yükseldi (Uzunçarşılı, 1988: 36-37).

Sonuç olarak medrese sisteminin Osmanlı Devleti'nde en yüksek noktasına ulaştığı söylenebilir. Bu eğitim kurumlarında edebiyatçısından sanatçısına, hattatından müzisyenine, matematikçisinden tabibine, coğrafyacısından tarihçisine, en alt memurundan en üst düzey bürokratına kadar Osmanlı'nın yetiştirdiği sayısız kişi büyük ölçüde medreselerin sayesinde hizmet vermiştir (Yıldız, 2010: 128).

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın sonlarına doğru gerilemeye başlayınca, ulemâdan kimi şahsiyetlerin, devlet idaresi ve yönetimdeki bozulmaların düzeltilmesi ile ilgili düşüncelerini padişahlara zaman zaman eserler ve lâyhâlar halinde sundukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla beraber tesisine başlanan medreseler, devletin gerilemesine paralel olarak bozulmaya başlamıştır. Bozulan medreselerden mezun olan ulemâ da kendi sahasında yetersiz olmakla kalmayıp, bütün kötülüklerin kaynağı gibi görülmeye başlanmıştır.

Diğer yandan genellikle orta ve alt tabaka çocuklarının öğrenim gördüğü medrese mezunlarının

yüksek düzeyde memuriyetlere atanması mümkün iken, daha sonradan yüksek memuriyetlere Enderun mezunlarının atanması hem medresenin itibarını sarsmış, hem de devletin halktan kopmasına sebep olmuştur (Yıldız, 2010: 129).

Medreselerde matematik ve fen bilimlerinin ihmal edilmesi, felsefe ve hatta kelim derslerinin müfredat programlarından çıkarılması medreselerin gerilemesindeki önde gelen etkenlerinden birisidir. Fatih'den sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında Medreseler'de Riyâziyât (Matematik) ve Tabiat dersleri çok önem kazanmışken, sonraki dönemlerde bu derslerin geri plana itildiği görülmüştür. Bu gelişmeye paralel olarak medreselerde okutulan derslerin geliştirilememesi de bir başka gerileme sebebi olmuştur. Medreselerde XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden zamanın şartlarına uygun olarak yorumu yapılan din bilimleri ile tecrübeye dayalı müsbet ilimlerin öğretimi, sonradan yerini tamamen nakilci, yani öğretene ile öğrenen arasında aktarılan bilgilerin tekrarına dayalı bir eğitim tarzına dönüşmüştür. Bu ana etkenlerle birlikte medreselerin modern dünyada yaşanan gelişmelere cevap verememesi, ilmiye sınıfının itibarının giderek zayıflaması, medrese mezunlarının takip ettikleri mülazemet ve nevbet sisteminin bozulması ve yozlaşması, medrese talebeleri arasındaki disiplinin bozulması, öğrencileri bir takım isyan hareketlerine karışmaları medrese kurumunun giderek zayıflamasını netice vermiştir (Yıldız, 2010: 130-135).

2. MEDRESELERİN MALİ KAYNAKLARI

2.1. VAKIFLAR

Medreseler, eğitim ve öğretimi, bir sınıf ve zümre imtiyazı olmaktan çıkarmak ve toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkan eşitliğini sağlamak için, parasız yapan eğitim kurumlarıydı.

Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde vakıflar, medreselerin kurulması ve işlemlerini sağlayan en önemli mali kaynak olmuştur. Medreseler, kurulan vakıflar sayesinde ayakta durmakta, yenilikler yapmakta, öğrencilerin ve hocaların ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.

Örneğin Bağdat'ta 60 bin altına inşâ edildiği rivayet olunan Nizâmîye Medresesinde aralarında memleketin en önde gelenlerinin çocuklarının yanı sıra, çok fakir aile çocuklarının da bulunduğu 6 bin talebe aynı anda eğitim görüyordu ve medresenin yıllık masrafı 15 bin dinar civarındaydı (Talas, 2000: 47). Bu medresenin masraflarını karşılamak üzere çarşılar, han, hamam ve çiftlikler vakfedilmişti (Kafesoğlu, 1993: 373).

Osmanlı Devletinde de eğitim ve sağlık hizmetleri ile din ve kültürel faaliyetlerin finansmanı için bütçeden

doğrudan bir kaynak ayrılmadığı görülmektedir. Devlet bütçesinden herhangi bir kaynak ayrılmadığı halde zikredilen hizmetlerin finansmanının, günümüzde üçüncü sektör olarak adlandırılan, daha çok bağımsız iktisadi birimler şeklinde teşkilatlanmış olan vakıflar aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmektedir (Tabakoğlu, 1994: 183). Örneğin 1331'de İznik'te kurulan *İznik Orhaniyesi* isimli Osmanlı'nın ilk medresesinin mali kaynağını, medrese için ayrılmış olan ve vergiden muaf tutulan "vakıf köylerinin" vergileri oluşturuyordu (Baltacı, 1976: 15).

Yapılan araştırmalar, vakıf gelirlerinin Osmanlı mali sistemi içindeki oranının 16. yüzyılın başlarında yaklaşık %12'lik bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Bu oranın 17. yüzyılın başlarında %20'lere kadar yükseldiği kaydedilmektedir (Tabakoğlu, 1994: 183). Dolayısıyla vakıfların kâr imkanı bulunmayan ya da kâr marjının düşük olması nedeniyle iktisadi açıdan yatırımın cazip olmadığı eğitim, sağlık, kültürel ve dini faaliyetlerin finansmanında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Her medresenin bir vakfiyesi bulunur ve bu, kurum tarafından yazdırılırdı. Vakfiyede medresenin çalışma şekli ile vazifelilerin günlükleri ve medresenin masraflarını karşılamak için yapılar, vakıflar gösterilirdi. Vakfiyede ayrıca vâkıfın (vakfı kuran kimsenin) şartlarına göre kurumun nasıl işleyeceği, müderris, talebe ve memurların ne kadar maaş alacakları ve diğer konular yer alırdı (Kazıcı, 1995: 43).

Örneğin, miladi 1201/2 tarihli Konya'daki Altun Âba Medresesi Vakfiyesine göre, vâkıf (vakfeden kişi) Hanefî mezhebinden olmasını şart kıldığı müderrise 800, muîde 240 dinar tahsis etmiştir. Hanefî ve Şafiî mezhebenden olması şart koşulan talebelerden eğitim düzeyine ve derecesine göre değişen meblağlarda ödenecek miktarlar zikredilmiştir (Turan, 1947: 202).

Ayrıca Sivas Gök Medrese, Amasya'daki Halifet Gazi Medresesi, Konya'daki Karatay, Sahibiye, İnce Minare, Altun Aba Medreseleri ve Kırşehir'deki Caca Bey Medresesinin vakfiyeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu vakfiyelerde yer aldığı üzere Anadolu Selçuklu Medreselerinde eğitimci kadronun dışında görev yapan personel arasında mütevellî, kütüphane görevlisi, ferraş (temizlik ve bakım görevlisi), bevab (giriş ve çıkışları kontrol edip güvenliği sağlayan kapıcı ve bekçi), imam, müezzin, aşçı gibi çalışanlara ne kadar ücret verileceğine dair bilgi verilmektedir (Balık, 2001: 41-51).

Medrese binalarına vakıflar aracılığıyla imâret, kütüphane, hamam gibi diğer müesseseler ilave edilmekteydi. Eğitim hizmetlerinde kullanılan mektep, medrese ve meşrûta binaları gibi binaların her türlü

bakım ve tamir masrafı yine ilgili vakıf tarafından karşılanıyordu.

Vakıf kurucularının öncelikli olarak vakfın yapacağı faaliyetler için ihtiyaç duyulacak binaların inşasını gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Bu açıdan genellikle cami, imaret ve sair birimleri ihtiva eden külliyelerin bir parçası olarak, bazen de müstakil olarak düşünülen eğitim kurumları, yani mektep ve medreseler, temin edilen arsalar üzerinde, bina ve müştemilatının inşaatı tamamlanarak kurulan vakfın mütevellisine teslim edilmekteydi. Medrese binaları daha çok talebelerin barınma ihtiyaçlarına göre düzenlenmekte, cami ya da mescitler de dersane olarak kullanılmaktaydı. Bu açıdan cami ve mescitlerin de eğitim kurumlarının bir parçası olarak kabul edilmesi gerekir. Medreselerin bünyesinde veya cami içlerinde vakfın kurucusu tarafından ya da sonradan yapılan bağışlarla oluşturulan ve ihtiyaç duyulacak eserlerin yer aldığı kütüphaneler de bulunmaktaydı. Sonraları bu kütüphanelerin ilgi ve ihtiyaca bağlı olarak müstakil binalara kavuştukları görülmektedir.

Binaları ve müştemilatının inşaatı tamamlanan eğitim kurumlarının kuruluş amaçlarına yönelik olarak yapacakları faaliyetler birtakım harcamaları gerektirmekteydi ki, bunlar işletme giderleri olarak mütalaa edilebilir. Bu başlık altında öğretim elemanları ile istihdam edilen diğer personelin ücretleri yanında öğrencilerin iâşe ve ibâte ihtiyaçlarına yönelik harcamalar, binaların tamir ve bakım masrafları ile yapılan faaliyetin mahiyet ve hacmine göre ortaya çıkan diğer giderler sayılabilir.

İlgili müesseselerin faaliyetlerine bağlı olarak yapılan her türlü harcama vakfın kurucusunun önceden belirlediği ve vakfiyede ayrıntılı bir şekilde kaydedilen prensipler çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. Bütün bu giderler vâkıf tarafından vakfedilmiş olan gelir kaynaklarından elde edilen gelirler vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Burada şu hususu da belirtmekte fayda vardır. Vâkıf tarafından vakfın kullanımına tahsis edilmiş olan gelirler genellikle vakfın ihtiyacını karşılayacak düzeydeydi. Hatta çoğu vakfın, giderlerini karşıladıktan sonra da ortaya çıkabilecek olağanüstü durumlar veya başlangıçta hesaba katılmayan ilave harcamalar için bir ihtiyat fonu oluşturacak düzeyde gelir fazlası vardı ki, buna zevâid denilmekteydi.

Medreselerde istihdam edilen personelin başında müderris, muallim, muîd ve halife gibi isimlerle anılan öğretim kadrosu gelmekteydi. Bunların yanında kütüphanesi bulunan medreselerde ihtiyaca göre kütüphaneci (hafız-ı kütüb) bulunabildiği gibi, katib, bevab (kapıcı), hadim (hizmetli), ferrâş (temizlikçi), kennâs-ı hela (tuvalet temizlikçisi), siracî (kandilci),

noktacı (devamı kontrol eden görevli) gibi görevliler de bulunmaktaydı. Bunların ücretleri de yine yapacakları işin durumuna ve vakfın malî imkanlarına bağlı olarak değişiklik arz etmekteydi.

Eğitim-öğretimin yanında öğrencilerin iâşe ve ibâte ihtiyaçları da parasız olarak karşılanırdı. Öğrenciler medrese hücrelerinde ücretsiz olarak barındırıldıkları gibi yemek ihtiyaçlarını da aynı vakfın bünyesindeki veya civardaki bir başka vakfa bağlı olan imarettin temin ederlerdi. İmaretin sağladığı hizmetten öğrencilerin yanında diğer personelin istifade imkanı da mevcuttu.

Eğitimin ve sağlanan hizmetlerin tamamının parasız olmasının yanında, özellikle yüksek dereceli medreselerde talebe-i ulûma günlük ihtiyaçları için belli bir ücretin tayin edildiği görülmektedir. Yüksek dereceli medreseler ile Dârü'l-Kurrâ, Dârü'l-Hadis, Dârü't-Tıp gibi ihtisas medreselerinde talebelerin günlük belirli bir ücrete sahip oldukları görülmektedir. Bu gibi müesseselerin vakfiyelerinde talebelerin de diğer personelle birlikte zikredildikleri ve alacakları ücretlerin kaydedildiği görülmektedir.

Vakıfların medreseler için sürekli bir gelir kaynağı olması, medreseler için malî özerklik anlamına geliyordu. Gerek müderrislerin gerek öğrencilerin ve gerekse diğer çalışanların ücret vb. imkanlarının özellikle vakıflar aracılığıyla sağlanması, ilim ehlinin yalnızca ilimle uğraşmalarına, halkla iç içe yaşamalarına, padişah ve üst düzey idarecilere yaranma korkusundan uzak kalmalarına, okunacak kitapları ve programı özgürce belirleyebilmelerine zemin hazırlıyordu (Dağ-Öymen, 1977: 250).

Aynı zamanda vakfiyede belirtilen miktar kadar maaş alan fakir ve zeki öğrencilerin (Çay, 1984: 108) ilim tahsilinde bulunmaları kolaylaşmakta, yetenekli olanlar değerlendirilmekte, eğitimde fırsat eşitliğine imkan sağlanmaktaydı (Merçil, 1980: 300).

Vakıflar öğrencilere düzenli olarak verdikleri yardımlar dışında, medreselerde sakin oldukları zaman karşılığı olarak yevmiyeler, *hücre akçesi* veya *hakk-ı süknâ* adıyla da ödemeler yapıyorlardı. Öğrenciler yevmiyeye ek olarak pişmiş ve hazır şekilde sunulan iki öğünlük yemekleri içinde, eğer et bulunmuyorsa, "imarette et tabh olunmadığı günlerin et akçesi"ni isteme hakkına sahiptiler. Bunların dışında müteveli ve nâzırın gözetiminde öğrencilere *yaylakiye*, *bahariye* ve *nehariye* adı verilen yan ödemeler de yapılabilirdi (Hızlı, 2002: 431).

Eğitim hizmetlerinin vakıf sistemiyle finansmanı metodu, eğitim faaliyetlerini devlete yük olmaktan kurtardığı gibi, siyasi olaylardan ve iktisadî krizlerden

doğrudan etkilenmesini önlemekte; uzun vadeli krizlerin etkisini de en aza indirmektedir.

Çeşitli hizmetlerin yürütülmesinde finansman desteği sağlayan vakıfların kuruluş aşamasında iki ana kaynaktan beslendikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi devlet kaynaklarından yapılan tahsislerdir ki bu şekilde kurulan vakıflar daha çok, başta padişahlar ve Osmanlı hanedanı mensupları olmak üzere devlet adamları tarafından kurulanlardır. Vakıf kurma faaliyetinin devlet adamları arasında bir gelenek halinde devam ettirildiği ve özellikle eğitim kurumları olan medreseler başta olmak üzere, şehirlerin ihtiyaç duyduğu dinî, ilmî, sıhhî ve kültürel hizmetler için altyapı sağlanmasında önemli rol oynayan müesseselerin vakıf şeklinde oluşturulduğu görülmektedir.

Vakıf sisteminin ikinci kaynağını Osmanlı hanedanı ve devlet ricali dışında kalan ahalinin "sadaka-i cariye" anlayışıyla kurdukları vakıflar oluşturmaktadır. Bu nevi vakıflar hacim itibarıyla daha mütevazı olmakla beraber sayılarının binlerle ifade edildiği dikkate alındığında toplamda önemli bir hacme ulaştığı görülecektir. Bu iki kaynaktan devamlı olarak beslenen ve asırlar boyunca kümülatif olarak büyüyen vakıf sistemi belirtilen hizmetler için önemli bir finansman kaynağı oluşturmıştır.

Diğer yandan gerçekte eğitim-öğretim faaliyetleri için devlet bütçesinden her hangi bir pay ayrılmamasına ve bu faaliyetler vakıf sistemi çerçevesinde finanse edilmelerine rağmen, itibar olunan medreselerin daha ziyâde hükümdarlar veya yönetici sınıfın üst mevkilerdeki diğer üyeleri tarafından kurulmuş olmaları, ilk medreselerden başlamak üzere, yönetim kadrosunun elini bu kuruluşların üzerinde tutmasını sağlamış ve bunların kontrolünü zaman içerisinde güçlendirmişti (Unan, 1999: 150). Aynı zamanda medreselerden mezun olanların hemen devlet hizmetine giriyor olmaları, diğer bir ifadeyle mezun oldukları müesseseleri kuranların saflarında yer almaları; bürokrat, kadı, müftü, kazasker ve şeyhülislam olarak belirli kademelerden geçmek suretiyle yönetim sistemi içinde aktif vazifeler almaları, veyahut kendilerini yetiştirenler gibi eğitim-öğretim kadrolarına dahil olmaları bu tablonun ana amillerindendi. Nitekim, İstanbul'un fethine kadar, devletin önde gelen kuruluşlarının başında ve bazı yüksek mevkilerde ulema zümresine mensup insanlar bulunmuşlardı (Unan, 2004: 3).

Diğer yandan, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinde baş gösteren ekonomik bozulma, pek çok kurum gibi medreselerin mali kaynağı olan vakıfları da etkiledi. Başlangıçta hiçbir çıkar gözetmeksizin, yalnızca

manevî ve dinî duygularla hareket eden hayırseverler mal ve mülklerini vakıflara bağışlarken, devlet düzeninin ve ekonomik yapının giderek kötüye gitmesiyle kendilerini güvenceye alma çabasına girdiler. Bazı varlıklı aileler vakfiyeleri kurarken veya kurulu vakıflarda bağışta bulunurlarken bazı özel şartlar sürmeye başladılar. Bir süre sonra vakıflar yoluyla ayakta duran medreseler, yavaş yavaş ilim yuvası olma özelliklerini kaybedip, gelir veya çeşitli çıkarların sağlandığı bir tür ticarethanelere dönüştüler. Bazı vakıf sahipleri yeteneğe, bilgi ve beceriye bakmaksızın kendi yakınlarını bu kurumlara öğrenci veya hoca olarak getirmeye başladı. Bununla da yetinilmeyip derslere ve ders içeriklerine müdahaleler yaşandı (Kodaman, 1999: 10).

2.2. YARDIMLAR, BAĞIŞLAR

Medreselerin asıl gelir kaynağı vakıflar olmakla birlikte, yerine ve ihtiyaç durumuna göre devlet hazineden yardım yapmakta, bazen de sultanlar bizzat para desteği sağlamaktaydılar.

Selçuklulardan önceki dönemde medreseler daha ziyade özel şahıslar tarafından kurulurken, Selçuklular zamanında çoğunlukla hükümdarlar ve devlet adamları tarafından, devletin parası ile kurulmuştur. Devlet tarafından destek görerek kurulan ilk resmî eğitim kurumu olarak yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Nizamiye medreselerini gösterebiliriz.

Örneğin Nizamül-Mülk'ün eğitim için harcadığı paranın 60 bin dinarı aştığı kaynaklarda geçmektedir. Bağdat Nizamiye Medresesine tahsis edilen vakfiyelerin gelirleri ise senede 15 bin dinara ulaşmaktaydı (Çelebi, 1976: 376).

Eğitim ve öğretimin neredeyse tamamının vakıflaştırıldığı Osmanlı döneminde ise vakıf gelirleri yeterli olmayan medresenin giderleri için "Hazine-i Hümayun"dan destek sağlanıyordu (Yıldız, 2010: 128). Yine Osmanlı döneminde yangın, doğal afet gibi sebeplerle hasara uğrayan medreselerin tamiri veya yeniden inşası işine büyük önem verilmişti. Bir vakıf müessesesi olan medreseler, XIX. Asırda mali yönden Evkaf Nezareti'ne bağlıydı ve bu kurumdan görüş ve onay alındıktan sonra tamir veya yeniden inşa işlemleri gerçekleştiriliyordu (Akgündüz, 2004: 24).

Osmanlı padişahı Çelebi Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı Yeşil Cami yakınındaki Sultaniye Medresesi, Sultan Abdülmecid döneminde, 1851 yılında 24.747 kuruş harcanarak Cami ile birlikte tamir edilmişti (Hızlı, 1998: 84).

Sultan Abdülaziz döneminde sadâret makasına geçen Yusuf Kâmil Paşa, Harput Vilayetinden gelen mazbatada yıkılan bir medresenin tamir ettirilerek

halkın cehaletten kurtarılmasının istendiğini öğrenince, bu medresenin vakfı bulunmadığı için bütün masrafları kendisi karşılayarak bu medreseyle birlikte bir kütüphaneyi inşa ettirmişti (İbnü'l-Emin, 1966: 246).

Medrese talebelerinin ihtiyaçlarının karşılanması Osmanlı Padişahları ve devlet erkanının özen gösterdiği hususlardandı. Örneğin padişahlar değişik vesilelerle medrese talebelerine para ve yiyecek yardımı yapmaktaydılar (Akgündüz, 2004: 44). II. Abdülhamid döneminde Kurban Bayramı sırasında İstanbul'daki bazı medreselere padişah tarafından kurbanlıklar dağıtılarak talebelerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasına önemli bir katkı sağlandığı kaynaklarda yer alır (Akgündüz, 2004: 47).

Medreselerin gelir kaynakları arasında, devletin ve devlet erkanının yanı sıra zengin kişilerin sağladığı yardımlar da bulunmaktaydı.

Sultan Abdülmecid döneminde sadrazamlık yapan Mustafa Naili Paşa'nın, Süleymaniye'deki büyük konağının haremlik-selamlık dışında kalan üçüncü bölümünü fakir medrese talebelerine tahsis etmesi dikkat çekicidir. Yine Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın medrese talebelerine yılda bir defa kişi başına dağıtılmak üzere 50 kuruş vakfettiği kayıtlarda yer alır (Akgündüz, 2004: 44-45).

2.3. CERR UYGULAMASI

Özellikle ilk Osmanlı medreselerinde görülen bu uygulamaya göre örgün eğitimlerini yılın belli dönemlerinde alan büyük şehirlerdeki medrese öğrencileri, tatil olan Recep, Şaban ve Ramazan aylarında, özellikle de Ramazan ayında taşraya giderler, bir yandan aldıkları teorik eğitimin pratiğini yaparlar, diğer yandan yıllık eğitim giderlerinin ve kış dönemi erzak ihtiyaçlarının belli bir kısmını karşılamaya çalışırlardı (Pakalın, 1983: 279). Bu uygulama sadece öğrencilere maddi katkı sağlama fonksiyonu sağlamıyordu. Bunun yanı sıra talebelerin farklı örf, adet, gelenek ve göreneklere yakından tanımlarını sağlıyor, onların sosyalleşmesine önemli katkı sağlıyordu (Cihan, 1999: 179). Aynı zamanda bu uygulama toplumun bilgi ve kültür seviyesinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Medreselerdeki bilgi, camiler vasıtasıyla memleketin en ücra köşelerine kadar yayılıyor, sosyal bütünleşmeyi sağlayan ortak bir sözlü kültür oluşuyordu (Akgündüz, 2004: 46).

Cerre Çıkma denilen bu uygulama üç aylar dışındaki haftalık tatillerde de görülmekteydi (Uysal, 1982: 94). Cerr uygulamasıyla ilgili bir diğer önemli detay ise, özellikle İstanbul'dan taşraya giden öğrencilerin yol masraflarının hazine tarafından karşılanmasıydı. Kıyı bölgelerine gideceklerin güvenliği gemi kaptanlarına, iç

bölgelere gidecek olanların ise yol üzerindeki kadılarca sağlanıyordu (Cihan, 1999: 179). II. Abdülhamid döneminde, cerre çıkan talebelere karayolunu seçenlere tren ve deniz yoluyla seyahat edecekleri vapur biletinin ücretini karşılamak üzere, bizzat padişah tarafından ihsan edilen iki adet Mecidiye altını görevliler tarafından talebelere dağıtılıyordu (Akgündüz, 2004: 46).

SONUÇ

Bir eğitim kurumu olarak medreseler, esas itibarıyla içerisinde öğrencilerin öğrenimlerinin yanı sıra yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı, vakıflar tarafından finanse edilen bir yatılı okul şeklinde organize edilmiştir.

Medreseler, gerek Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde gerekse Osmanlı Devleti döneminde en önemli ve teşkilatlı eğitim-öğretim kurumu olmuştur. Bağdat Nizâmiye Medresesi ile başlayan medreseler zinciri, Fatih tarafından 1470'te İstanbul'da kurulan Semaniye Medreseleri kuruluncaya kadar, hem Selçuklular hem Osmanlılar dönemi boyunca, gerek ilmiye mensuplarının yetiştirilmesi, gerekse devlet kadrolarına kalifiye eleman hazırlanması misyonunu üstlenmiştir.

Fatih tarafından kurulan Semâniye Medreseleri, Osmanlı medreseleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. En tepede bu medreseler yer almak üzere, bütün Osmanlı medreseleri yeni bir teşkilatlanmaya ve tasnife tâbi tutulmuşlardır.

Medreselerin gelişmesindeki son merhaleyi ve en yüksek seviyeyi Kanunî tarafından kurulan "Süleymaniye Medresesi" teşkil eder. Bu medresenin en belirgin özelliği, ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için eklenmiş olan Tıp Medresesi, Dârü's-Şifa, ve Riyâziyât (Matematik) eğitimine mahsus dört medrese ile din dışı alanlar için de kalifiye eleman yetiştiren bir eğitim kurumu olmasıdır.

Medreseler, eğitim ve öğretimi parasız yapan eğitim kurumları olarak toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkan eşitliğini sağlayan bir misyon üstlenmiştir.

Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde medreselerin kurulması ve işleminde en önemli mali kaynak vakıflar olmuştur. Medreseler, kurulan vakıflar sayesinde tüm ihtiyaçlarını ve giderlerini karşılamıştır.

Örneğin Osmanlı Devletinde eğitim hizmetlerinin finansmanı için bütçeden doğrudan kaynak ayrılmadığı halde, gerekli malî kaynak daha çok bağımsız iktisadî

birimler şeklinde teşkilatlanmış olan vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.

Vakıfların medreselere sürekli bir gelir kaynağı olması, medreseler için mali özerklik anlamına geliyordu. Bu durum ilim ehlinin yalnızca ilimle uğraşmalarına, halkla iç içe yaşamalarına, padişah ve üst düzey idarecilere yaranma korkusundan uzak kalmalarına, okunacak kitapları ve programı özgürce belirleyebilmelerine zemin hazırlamıştır.

Eğitim hizmetlerinin vakıf sistemiyle finansmanı, eğitim faaliyetlerini devlete yük olmaktan kurtardığı gibi, siyasi olaylardan ve iktisadî krizlerden doğrudan etkilenmesini önlemiştir.

Medreselerin asıl gelir kaynağı vakıflar olmakla birlikte, ihtiyaç duyulması halinde devlet hazinesinden yardım yapılmış, bazen de sultanlar bizzat para desteği sağlamışlardır. Devletin ve devlet erkanının yanı sıra zengin kişilerin sağladığı yardımlar da medreselerin malî kaynakları arasında yer almıştır.

Genel anlamda medreseler için olmasa da, medrese öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılama konusunda cerr uygulaması da bir malî kaynak olarak görülebilir. Özellikle ilk Osmanlı medreselerinde görülen bu uygulamaya göre örgün eğitimlerini yılın belli dönemlerinde alan büyük şehirlerdeki medrese öğrencileri, tatil olan üç aylarda taşraya çıkmakta, aldıkları teorik eğitimin pratiğini yapmakta, aynı zamanda bu yolla yıllık eğitim giderlerinin ve kış dönemi erzak ihtiyaçlarının belli bir kısmını karşılamaktaydılar.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Murat (2004). *Osmanlı Medreseleri – XIX. Asır*, İstanbul: Beyan Yayınları
- Akyüz, Yahya (1999). *Türk Eğitim Sistemi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım (Yayınları)
- Akyüz, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: PEGEM Akademi
- Atay, Hüseyin (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim Medrese Programları-İcazetnameler-İslahat Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Atçeken, Zeki (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlılar Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Balık, İbrahim (2001). "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, ss. 41-51.
- Baltacı, Cahid (1976). *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası
- Bilge, Mustafa (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Cihan, Ahmet (1999). "Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat," *Osmanlı (Toplum), Yeni Türkiye*, C. 5, s. 179.
- Çay, Abdülhaluk (1984). "Anadolu Selçuklularında Medreseler," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 108.
- Çelebi, Ahmet (1983). *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi (Terc. Ali Yardım)*, İstanbul: Damla Yayınları
- Dağ, Mehmet – Öymen, Hıfzırahman Raşit (1977). *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi

- Gül, Ahmet (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim, Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Hızlı, Mefail (1998). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Hızlı, Mefail (1987). "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler," *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 276.
- Hızlı, Mefail (2002). "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese," *Türkler, Yeni Türkiye*, C. 11, s. 431.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (1966). *Son Sadrazamlar*, II. Cüz, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1999). "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları," *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C. 1, s. 237.
- İpşirli, Mehmet (2003). *DİA*, "Medrese" maddesi, C. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kafesoğlu, İbrahim (1993). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Kazıcı, Ziya (1995). *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Kazıcı, Ziya (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayhan Yayınları
- Kodaman, Bayram (1999). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayını
- Merçil, Erdoğan (1980). *Kırman Selçukluları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Parmaksızoğlu, İsmet (1976). *Türk Ansiklopedisi*, "Medrese" maddesi, C. 23, Ankara: MEB Yayınları
- Sarıkaya, Yaşar (1997). *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Şemsüddin Sami (1317) *Kâmûs-ı Türkî*, "Medrese" maddesi, Dersaadet: İkdam Matbaası
- Tabakoğlu, Ahmet (1994). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Talas, M. Asad (2000). *Nizamiye Medresesi* (Trc. Sadık Cihan), Samsun: Etüt Yayınları
- Turan, Osman (1947). "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun Âba Vakfiyesi ve Hayatı," *Belleten*, C. 11, S. 42, s. 202.
- Turan, Osman (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 243.
- Unan, Fahri (1997). "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine," *OTAM*, S. 8, s. 375.
- Unan, Fahri (1997). "Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi," *Koymduk İlimder Jurnalı / Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, s.
- Unan, Fahri (1999). "Osmanlılarda Medrese Eğitimi," *Osmanlı (Toplum), Yeni Türkiye*, C. 5, s. 150.
- Uysal, Abdullah (1982). *Zanaatkarlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yıldız, İlhan (2010) "Osmanlı'da Medrese: İşleyiş Tarzı ve Ortaya Çıkan Sorunlar," *Vakıflar Dergisi*, S. 33, s. 127.